

רשימות ודברי בקורת

לתולדות הספרות העברית באמריקה

מאת ד"ר חיים ליף

א

בחמישים, או שישים השנים האחרונות נתגבש באמריקה מרכז עברי ספרותי בזעיר-אנפין, מרכז שבשנים האחרונות נתרופפו יסודותיו וסימני דמדומיו גלויים לכל. אנו מצפים לרמזים, להתחלה חדשה, להתעוררותם של כוחות צעירים, אך לפי שעה צפייה זו אין לה על מה שתסמוך וקשה לנחש אם יתרחש ה"נס" וכוחות יצירה עבריים מקוריים יתגלו פה ושם ביהדות ארצות-הברית באחד מתחומי ספרות ישראל בלשוננו. על כל פנים דבר אחד ברור, תקופה כזאת שנסתיימה בימינו שוב לא תחזור ולא תקום כמוה, בדמותה ובצלמה. ספרותנו באמריקה צמחה מתוך קרקע שנשמטה מתחת רגלינו. היא גדלה בעולם שנחרב עלינו והתפתחה בתנאים ובאווירה שנשתנו תכלית שינוי מאז ועד היום. שרשי הספרות הזאת היו נעוצים עמוק עמוק בקרקע המסורת היהודית הדישנה ועשירת הרוח שבמזרח אירופה ונופה נטה לארץ החדשה, אמריקה, וכאן הבשילו ונגמלו רוב פירותיה. עתה באה שעת חשובה וסיכום ליבול הספרותי שנצבר כאן לא בתקופת יובל אחד, כי-אם בשני יובלות שנים, כלומר — מאז ראשית שנות השבעים למאה שעברה עד היום הזה. סיכום של תקופה זאת, מאז ייסודו בשנת תרל"א — 1971 — של העתון העברי הראשון בארצות-הברית על-ידי צבי הירש ברנשטיין, "הצופה בארץ החדשה", הוגש לנו לפי שעה בשני ספרים שהופיעו זה לא כבר; הראשון מאת ד"ר יעקב קבוב והשני מאת ד"ר י. ק. מיקלישנסקי*.

ב

ד"ר קבוב הצליח לחדור במחקריו-הערכותיו לתוך עולמם של סופרים עברים שנשאו בלבם את העולם היהודי-העברי שמעבר לים. עולם זה לא עלה ליפה על-פירוב עם העולם החדש שטולטלו לתוכו וההתנגשות בין העולמות היתה לעתים טראגית ביותר. דרך עבודתו של קבוב היא דרך המונוגרפיה הנרחבת והמקיפה את

* ד"ר יעקב קבוב, חלוצי הספרות העברית באמריקה, מחקרים ותעודות. הוצאת יבנה, תל-אביב והמכון ללימודי היהדות, קליבלנד, אוהיו, ארצות הברית, תשכ"ז.
ד"ר י. ק. מיקלישנסקי, תולדות הספרות העברית באמריקה. הוצאת "עגז" שליד הספרות העברית באמריקה, ניו-יורק, תשכ"ז.

פרשת חייו ופעלו של הסופר, את גלגוליו ולבטיו, את נסיונותיו וחזיונותיו, הישגיו וכשלונותיו. המחבר איזן וחיקר את כתבי הסופרים, ועבר על פני העתונות העברית של אותם הימים, מהם עתונים יקרי המציאות, ושקד על פתחי ארכיונים ואוספים ציבוריים ופרטיים. בארכיונים ובספריות באמריקה ובא"י מצא תעודות וגילה אגרות המפיצות אור על האישים, על חייהם, תגובותיהם, יחסם לסביבתם, נסיונותיהם הפרטיים והתרחשויות הזמן. קבוקב יודע מלאכת הבנייה והצירוף. כל מונוגרפיה היא עבודת מחקר נאמנה. אך על אף האופי המדעי של חיבוריו, ההערות ומראייה המקומות, נקראים דבריו בענין רב. סגנונו סגנון חי ודרך הרצאתו סבירה ונהירה. בכל מונוגרפיה מעלה קבוקב את דמותו של הסופר ועולמו כשהם מוארים על-ידי שילוב מוצלח של מובאות מכתבי הסופר עצמו. בדרך זו הוא מחייה גם את האווירה שהקיפה את הסופר והסביבה התרבותית, החברתית והכלכלית ששימשה רקע ליצירותיו.

הספר פותח במונוגרפיה על יעקב צבי סובל, שעמד בקשר מכתבים עם גדולי הסופרים בתקופת ההשכלה, עם סמולנסקין, לילינבלום ואחרים. סובל הוציא לפני למעלה מתשעים שנה קובץ שיריו הראשון, "שיר זהב לכבוד ישראל הזקן" (בשנת תרל"ז). בסוף שנות השבעים למאה שעברה היה קרוב ברוחו ובדעותיו לסוציאליסטים העברים מחבורת "האמת" של אהרן ליברמן, שאף הוא חי את ימיו האחרונים באמריקה. רבת-ענין היא גם המונוגרפיה על צבי גרשוני, זה הסופר בעל הכשרון, שהפך ממומר לבעל תשובה ושהסתגל לסביבה ולתרבות האמריקנית ואף השתתף בעתונות האנגלית ופירסם בה מאמר חשוב על הספרות העברית החדשה. כן גם השתתף ב"השלח" של אחד העם במכתבים מאמריקה. המאמר גדוש בפרטי חיים מענינים ומאלפים. גרשוני, למשל, תמך ברעיון של מינוי הגאון מלבי"ם לרב ראשי לעדת החרדים באמריקה ועל-ידי כך חשב תחלש עמדת הריפורמים בעולם החדש. סוערת ורבת לבטים היא גם פרשת חייו ופעלו של זאב שור, עורך "הפסגה" ו"התחיה". שור עמד על משמר העברית והציונות ללא הרף, ולחם מלחמת תנופה בריפורמה. אף במאמר זה מופיעים המון אישים, ענינים, פעולות ותנועות שמעמידים אותנו על גופי חיים של יהדות אמריקה בשנות התשעים למאה שעברה.

במונוגרפיה על גרשון רוזנצווייג — נעים סאטירות בישראל" אנו מוצאים קשר חי ואמיץ שבין היצירה והחיים. הסאטירה השנונה של רוזנצווייג מכוונת נגד סדרי החיים, החברה, התרבות והקהילה היהודית באמריקה, כבביקורת שלו, למשל, את "החדרים", או בתי הספר הירודים בימים ההם. "אימה, אלו החדרים" — דרש על פי הפסוק באיכה ד': "ומחדרים אימה". כבעל פארודיות וכבעל מכתמים מעטים כמוהו בספרות העברית החדשה בחריפות לשון, בשעשועי מלים ובקלמבורים מוצלחים. על היכל ריפורמי כתב לאמר:

אל ישראל פה ישוגב,

יהללוהו מינים בעוגב.

בכמה ממכתמיו של רוזנצווייג יש ענין גם בימינו. באחד מן המכתמים הוא שם ללעג את הפזרנות על משקה, על אלכהל, ועל הקימוץ בצרכי חינוך:

שלוש מאות מיליון כסף כאפר
פיזרה ניריורק במשך שנה על השתייה,
ולא שלישי או רביעי על בתי ספר;
מכאן שגדולה שתייה מתושייה...
ה"אקטואליות" לא נתנדפה גם ממכתם העשוי בטעם עברי, אך עקיצתו
עקיצה על "טהרת" האמריקניות:
יעקב קרא חנוס על בית לבן,
ורבים מהאמריקנים על הבית הלבן...

קבוקב ממעט בקביעות ובחגיגות ספרותיות, ולא ההערכה עיקר במונוגרפיה.
הוא מעורר את תשומת-לבנו לעולמו של הסופר. ואם תרומתם של הסובלים
והרייכרסונים לספרותנו איננה ברום המעלה, הרי ענין במסכת חייהם ואף רוח
התקופה מתפרשת על ידה. עוד העבודה רבה בתחום זה. מי יתן שגם סופרים
כדוליציקי, אימבר, אייזינשטיין, בעל "האוצרות" ודומיהם יזכו למונוגרפיות
מפורטות, כשם שזכו להן חמשת הסופרים "החלוצים" בספר.

ג

מי שמבקש לעמוד על השונה בהיקף, בגישה ובשיטה בין ספרו של ד"ר
קבוקב לבין ספרו של ד"ר מיקלישנסקי, יעיין בפרק א' ב"תולדות הספרות
העברית באמריקה", שדן על התקופה הראשונה בספרות הזאת בסוף המאה
הקודמת. חמשת הסופרים שקבוקב מקדיש להם בספרו למעלה משלוש מאות
עמוד, תופסים בספרו של מיקלישנסקי בסך הכל כחמישה עמודים. להודיעך,
שהיקף-הענינים בספרו של האחרון הוא רחב ביותר והמון סופרים, חכמים,
מבקרים, מחנכים, בלשנים, פובליציסטים והוגי דעות עוברים בו "כבני מרון".
מיקלישנסקי שוקל ומונה את סגולותיהם, תכונותיהם וערך יצירותיהם מבחינה
ספרותית ואמנותית או מדעית ומחקרית, ועל-פירוב יביא חוות-דעותיהם של
מבקרים מומחים שקמו לנו באמריקה על המשוררים והמספרים שהוא דן עליהם.
כל הספר אמנם משובץ מובאות מאמריהם של מנחם ריבולוב, אברהם אפשטיין,
של יהושע אובסי והלל בבלי המנוחים ושל א. ר. מלאכי, שמעון הלקין, יצחק
זילברשלג וישעיה רבינוביץ החיים, ושל מבקרים, או כותבי בקורת אחרים, שעשה
אותם המחבר שותף לעבודתו השקודה והחרוצה.

בגלל שפע החומר, ראה ד"ר מיקלישנסקי צורך לשוות לספר אופי של
לכסיקון. מרוב ענינים לא היה מקום להראות על הזיקה של היוצר לסביבתו,
לעמוד על ההשפעות שהשפיעו על חייו, רוחו ומיזגו הספרותי והאמנותי, ואפילו
לנתח ניתוח שלם ומפורט את רוב יצירתו. לפעמים אנחנו מקבלים תמונה
כללית יתר על המידה מדמותו של המשורר והמספר — או המבקר והחכם —
או תמונה מצומצמת ביותר, כשהדיון סובב על ציר אחד של יצירתם ופוסח על
כמה מסגולותיה האחרות. יש להניח שרבות התלבט המחבר כשהיה צריך להגביל
את הדברים גם על הדמויות הבולטות ביותר בספרותנו והקדיש להם ולהערכת
יצירותיהם ודרכם בספרות שישה, או לכל היותר, שמונה עמוד. ב"מיטת סדום"

כזו אי־אפשר לגולל כל פרשת יצירתם של הסופרים שנתברכו בכשרון פורה ויבולם הספרותי משתרע על פני כרכים רבים — כאפרים א. ליסיצקי וכיוחנן טברסקי, למשל.

שאלה אחרת, והיא אחת מכמה שאלות שצפות ועולות כשאתה מדפדף בספר, היא הזיהות האמריקנית של הסופר. מה מידת אמריקניותו של פסח גינזבורג שישב כאן בסך־הכל ארבע שנים; של ברוך קצנלסון, שחי למעלה משלושים שנים רצופות בארץ־ישראל ושעשה באמריקה כשתים עשרה שנה בלבד; או חכם כראבידוביץ, שישב כאן רק שנים מספר? ראבידוביץ ישב שנים מרובות יותר באנגליה, וספק אם ייחשב לסופר עברי־אנגלי... לפעמים אנו נתקלים בשאלת השתייכות ספרותית לא רק כפולה, כי אם גם משולשת ומרובעת. כבמקרה של ז. שניאור למשל, שמלבד ליטאיותו, ישב בגרמניה, בצרפת, אמריקה וארץ־ישראל.

ד"ר מיקלישנסקי עצמו עמד על בעייה זו כשכתב על שניאור והקדיש לו בסך־הכל חצי עמוד. הוא מפרש אמנם, שהערכת יצירת שניאור בכללותה אינה ענין בספר המוקדש לסופרים עברים שעיקר יצירתם באמריקה. אותה בעייה מתייחסת אל י. ד. ברקוביץ, שמיקלישנסקי קובע לו שלושה עמודים בחיבורו, אותו המקום שהקציב לשלמה דמשק ויבל"ה ליעקב טארקוב־נעמני.

אלה הן בעיות חיצוניות, שניסה ד"ר מיקלישנסקי להתגבר עליהן על־ידי שיקולים הגיוניים־ספרותיים. החידוש בחיבורו הוא המקום הנרחב שקבע למדעי היהדות ושתופסים כמעט החצי מספרו. בתוך מסגרת זו הוא מכניס גם ספרות ההלכה ומרחיב את המושג חכמת ישראל ומכליל בו גם את הספרות התורנית. טעמו ונימוקו של ד"ר מיקלישנסקי עמו, אם כי יש בדבר גם מידה רבה של סובייקטיביות, ואלה דבריו:

„אכן לדעתנו כל מאמץ עיוני לגלות פנים כהלכה במקורותינו

הקדומים והמאוחרים, הן בבית המדרש הישן, הן בבית המדרש החדש,

הוא בחינת חקר ומקומו בתוך סוג כולל של מדעי היהדות.”

ושוב, חבל רק שמפאת צימצום המקום, ירכוש הקורא מושג מוגבל ביותר

מספרות תורנית זו והיא כוללת בעיקר ביבליוגרפיה קצרה, כדוגמה ומופת לסוג ספרים אלה, בארבעה עמודים של הספר.

מגמה להרחבה, או לתפיסת המרובה, ניכרת גם במקום שנותן ד"ר

מיקלישנסקי לרשימת ספרים מסופרים אידיים שתורגמו לעברית. סופר אידי הוא

בכח סופר עברי וכן להפך. על כל פנים השיתוף של רקע החיים, משקיעהם

וערכיהם, והלכי נפש ורוח בין סופרים עבריים ואידיים, עושה ספר אידי טוב

שתורגם לעברית, נכס ספרותי־לאומי הראוי לציון בספר של תולדות הספרות

העברית.

ד"ר מיקלישנסקי מזכיר הרבה שמות סופרים וספרים ופטרם ללא דברי

הערכה, ויש ואינו מציין טיב ספריהם וענינם. רשימה אחת של סופרים משתרעת

על פני שני עמודים (246-247) ומהווה קאטאלוג של שמות. הרשימה כוללת

סופרים שהיו מראשי המדברים בפובליציסטיקה העברית בזמן מסויים ואין ספק

שראויים הם לדברי ציון והערכה מיוחדים, כגון ד"ר ש. מ. מלמד, שמואל רוזנפלד, אהרן פרנקל ואחרים.

המחבר עמד על פגם זה בעצמו והקדים דברי התנצלות בראש הרשימה הזאת, אך הקורא והמעייין אינם באים על סיפוקם. אחת הבעיות העיקריות לכן בספר, היא סידור החומר, הרכבו וקביעת תחומיו. יתכן שאפשר היה לפתור כמה מן הקשיים והמגרעות בו על-ידי גישה ושיטת-הערכה סינתטיות יותר, במקום פירוט לכסיקוני-בקרתי של שמות המחברים.

אף-על-פי-כן כמה מעלות טובות לספר אף בצביונו כעת. בדרך-כלל אין המחבר מרבה בתשבחות ותהילות אף במקום שקשה היה לו לנקוט ולמודד באמת-מידה אובייקטיבית. חבל רק שבמקרים אחדים הגדיש את הסאה וניתפס לדברי הפרזה יתרים, כגון במשפטו על אפרים א. ליסיצקי:

„מצד הכמות, המשקל והוותק גם יחד, ליסיצקי הוא אביר המשוררים העברים באמריקה, והוא בין גדוליה של השירה העברית החדשה בכללה“.

ליסיצקי היה דמות מאירה בספרותנו, אך חוות-דעתו של המחבר היא סובייקטיבית ביותר וקשה להסכים לה ולדרך ניסוחה.

ספרו של ד"ר מיקלישנסקי מלא וגדוש חומר שאין להקיף אותו כראוי אלא אם כן מקדישים לו שנים או שלושה כרכים, או שמצמצמים בענינים ובערכים. על אף מגבלותיו משקף הספר את גידולה והתפתחותה הרבה של ספרותנו העברית באמריקה ומעמידנו על איכות יצירתנו כאן, כמותה, טיבה ואופייה, אתנעיה וכיווניה. ניתן לקוות שהספר ישמש יסוד ויתן דחיפה לעבודה נוספת, כי ספרותנו העברית באמריקה הולכת ונעשית נושא-חקירה נכבד ונרחב.

שני הספרים גם יחד, של ד"ר קבקוב ושל ד"ר מיקלישנסקי, מפרשים את מאבקה של היצירה העברית לקיום והתפתחות גם בתוך סביבה זרה ומתנכרת ומגלים את ערכי החיים והרוח האצורים בתוכה. אין ספק שהופעתם של הספרים הוא ציון-דרך חשוב בתולדות הספרות העברית באמריקה.